

OREST TAFRALI ȘI STUDIILE DE BIZANTINOLOGIE

LUCIAN NASTASĂ

Integrată într-o epocă ce depunea mari eforturi pentru definirea de sine a culturii românești, de racordare la marile valori europene, opera lui Orest Tafrali dezvăluie și astăzi valențe neabătute care se cer reconsiderate pe măsura aportului la evoluția generală a disciplinei. Creația sa se impune printr-o serie de teme ce au vizat o cât mai exactă delimitare și definire a specificității spațiului nostru, evidențiind rolul jucat de acesta în conturarea civilizației balcanice. În acest sens, Orest Tafrali a fost preocupat de elaborarea unor lucrări cu largă circulație și semnificație europeană. Nu întâmplător Gh. I. Brătianu afirma în 1938 că „spiritul său, frământat de pasiunea cercetării, i-a îndreptat interesul în domeniile cele mai deosebite, iar opera sa întrunește elemente distincte, ce ar fi ajuns să întemeieze reputația unui specialist în fiecare din ramurile disciplinei istorice căreia i-a închinat râvna sa pentru știință”¹.

Din nefericire nu avem la îndemână decât succinte aprecieri generale asupra locului ocupat de Tafrali în ierarhia domeniului². Chiar și așa însă, putem constata că istoricul ieșean nu poate fi inclus în ceea ce N. Iorga numea „modesta legiune a erudiților” și că în nici un caz nu era diletantul „atroce” ajuns „arheolog clasic *malgré lui* și fără cea mai elementară pregătire anterioară”, după cum îl caracteriza Vasile Pârvan³.

---

¹ Gh. I. Brătianu, *Învățăturile Oreste Tafrali*, în „Însemnări ieșene”, III, 1938, vol. VI, nr. 5, p. 300.

² V. Grecu, *Orest Tafrali (1876-1937)*, în „Codrul cosminului”, X, 1936-1939, p. 668-676; M. Vătafu, *Orest Tafrali (1876-1937)*, în „Gând românesc”, V, 1937, nr. 11-12, p. 625-626; Al. Iordan, *Oreste Tafrali*, în „Balcania”, I, 1938, p. 277-278; I. Minca, *Orest Tafrali (1876-1937)*, în *Anuarul Universității pe anul academic 1937-1938*, Iași, 1939, p. 35-40; N. Golimas, *Din activitatea profesorului Orest Tafrali*, în *RM*, 3/1966, p. 217-218; Em. Condurachi, *Orest Tafrali*, în *AM*, VI, 1969, p. 337-338; Șt. Bujoreanu, *Despre activitatea lui Orest Tafrali*, în *AI*, XIII, 1976, p. 225-230; Rodica Radu, *Profesorul Orest Tafrali - personalitate a vieții spirituale ieșene*, în *CI*, XII-XIII, 1981-1982, p. 669-682; V. Cristian, *Istoria la Universitatea din Iași*, Iași, 1985, p. 94-97 ș.a.

³ V. Pârvan, *Correspondență și acte*, ed. Al. Zub, București, 1973, p. 293.

Datorită tematicii abordate, opera lui O. Tafrali a fost prețuită mai mult în străinătate, validările aparținând unor nume prestigioase precum Ch. Diehl, L. Brehier, K. Krumbacher, A. Heisemberg, S. Reinach, J.B. Bury, G. Millet, A. Baumstark, E. Gerland, D.C. Hesseling, S. Lambros ș.a. Nu au lipsit nici aprecierile din țară. Mai rare și reținute din partea unui Iorga sau Pârvan, entuziaște și superlative ale celor lipsiți de prejudecăți sau care se considerau „persecutați” de cel ce formulase *Opinions sinceres* și *Opinions perniciouses* (N. Iorga), această situație reliefează o anumită stare de spirit în cultura românească de la începutul veacului 20. Ea sugerează totodată nu numai existența unor animozități personale, dar și a unor necesități vitale spre care trebuiau să converge eforturile istoricilor români, necesități enunțate chiar de cei implicați în asemenea dezbateri⁴. Sunt doar câteva repere menite să precizeze cadrul în care a activat Orest Tafrali, perioadă de importante deschideri spre exigențele, ideile și formele occidentale, de circumscriere a tradițiilor culturale naționale la dezvoltarea civilizației europene.

Vocația de bizantinist a lui Tafrali poate fi aflată încă din anii studiilor la Universitatea din București (1901–1904). Urmând secția clasică a facultății de litere, tânărul student a fost curând remarcat de Gr. G. Tocilescu pentru temeinicile sale cunoștințe de greacă și latină, precum și „predispoziția” pentru studiul arheologiei, calități ce i-au adus numirea în postul de asistent și secretar al Muzeului Național de Antichități, unde a funcționat până în 1905⁵. Apropierea de Tocilescu era oarecum îndreptățită, acesta impunându-se încă din 1880 prin sinteza *Dacia înainte de romani*, la care se adăugaseră numeroase studii despre antichitatea dobrogeană (întemeiate mai mult pe epigrafie), colaborarea la volumul III din monumentalul *Corpus Inscriptionum Latinarum*, precum și faptul că era singurul profesor de prestigiu în specialitatea ce-l interesa, cu recunoscutul merit de a fi extins investigațiile arheologice nu la întâmplare, ca până atunci, ci după un program bine stabilit⁶. Numai că prezența activă a lui Gr. G. Tocilescu în prea multe domenii ale cercetării nu a scăpat exigențelor direcției inițiate de „triada critică”. Asprele rechizitorii lansate de N. Iorga, vizând îndeosebi lipsa de probitate, falsa erudiție, improvizația, incompetența⁷, au fost fără îndoială exagerate.

⁴ Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, București, 1985, p. 154–192.

⁵ O. Tafrali, *Memoriu de titluri și publicațiuni*, București, 1913, p. 5; Arh. St. Iași, Universitatea „Al. I. Cuza” – Rectorat, 18/1935, f. 125.

⁶ I. Andrieșescu, *De la preistorie la evul mediu. Păreri îndrumătoare și fapte arheologice în istorie*, București, 1924, p. 49. Vezi și R. Vulpe, Grigore G. Tocilescu, arheolog și istoric, în *Rdl. XXVIII*, 1975, nr. 10, p. 1547–1562.

⁷ Vezi N. Iorga, *Opinions sinceres. La vie intellectuelle des roumains en 1899*, Bucarest, 1899, p. 205–206 și *Opinions perniciouses d'un mauvais patriote*, Bucarest, 1900, p. 49–54. Aprehensiunea lui Iorga față de Tocilescu se va răsfărge mai târziu și asupra lui Tafrali.

Această atmosferă nu putea decât să potențeze resursele lui Tafrali, sub raportul metodei și al rigorii științifice, fără ca amintita luptă universitară să-l îndepărteze de profesorul său. Mai mult chiar, anii de ucenicie sub îndrumarea lui Tocilescu s-au dovedit rodnici, Tafrali studiind pe teren săpăturile arheologice de la Axiopolis, Adamclisi, Constanța și Sarmizegetusa⁸, sau colaborând la strângerea materialului epigrafic al României în vederea alcătuirii unui *Corpus*⁹. La îndemnul aceluiași profesor, tânărul student traduce din grecește poema lui Palamide despre Mihai Viteazul¹⁰, text care deși fusese publicat de Emile Legrand în colecția *Bibliothèque grecque vulgaire* (vol. II, Paris, 1881, p. 183–230), după singurul manuscris păstrat la British Museum, la noi nu era cunoscut decât parțial, din câteva fragmente tălmăcite de C. Erbiceanu¹¹. Contribuția lui Tafrali este meritorie, fiind primul ce stabilește măsura în care acest text a fost influențat de cronica rimată a lui Stavrinou¹².

Buna cunoaștere a limbilor greacă și latină, dobândirea unui larg orizont documentaristic, precum și cercetarea monumentelor romane și bizantine de pe teritoriul țării noastre îi deschideau lui Tafrali posibilitatea abordării unor vaste domenii ale cercetării istorice. În vederea specializării temeinice, metodice, în arheologia clasică și bizantinologie, va pleca la Paris, clogios recomandat de Tocilescu și cu sprijinul financiar al lui I. Kalideru, administratorul general al domeniilor regale. Iar opțiunea era întru totul justificată, ținând cont atât de strânsele relații ale lui Tocilescu cu oamenii de știință francezi, dar și de profundele mutații ce au avut loc începând cu ultimul deceniu al secolului 19 în domeniul studiilor bizantine. S-ar putea spune că asistăm la un adevărat reviriment în favoarea bizantinologiei, nu numai prin abordarea tot mai complexă a istoriei Imperiului roman de răsărit și, în consecință, prin definirea cât mai exactă a materiei, dar și prin instituționalizarea ei în cadrul învățământului superior¹³.

⁸ O. Tafrali, *Memorii de titluri și publicațiune*, p. 5–6 ; Arh. St. Iași, *loc. cit.* Vezi și Șt. D. Grecianu, *De la București la Sarmizegetusa. O excursiune istorică în Ardeal*, București, 1903.

⁹ O. Tafrali, *op. cit.*, p. 5 ; Gr. G. Tocilescu, *Monumente epigrafice și sculpturale ale Muzeului de Antichități*, București, 1905.

¹⁰ O. Tafrali, *Poema lui Gheorghe Palamide despre viața lui Mihai Vodă Viteazul, scrisă în 1607. Studiu critic și traducere*, în „Literatură și artă română”, IX, 1905, p. 244–253 și 483–493.

¹¹ C. Erbiceanu, *Mihai Viteazul după o scriere greacă a lui Gheorghe Palamid de la 1607*, în „Literatură și artă română”, I, 1896–1897, p. 475–487 și 564–577.

¹² Cf. D. Russo, *Studii istorice greco-române. Opere postume*, I, București, 1939, p. 145–151. În această perioadă, Tafrali a mai publicat : *Un manuscris necunoscut al lui Naum Râmniceanu*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, V, 1903, vol. IX, fasc. 2 și *Chestiunea monumentelor de la Adam Clissi*, în „Literatură și artă română”, X, 1906.

¹³ Vezi D. Russo, *Bizantul reabilitat*, în *op. cit.*, I, p. 3–15 ; N. Iorga, *L'avenir des études byzantines*, București, 1933 ; E. Stănescu, Gh. Zbucă, *Bizantinologia la Universitatea din București*, în *AUB. Șt. soc.*, XIV, 1965, p. 111–123.

Această resuscitare a interesului față de Bizanț s-a datorat atât profundelor mutații metodologice pe care le suferea știința istorică sub impulsul „școlii pozitivistă”, cât și noilor realități statornice pe ruinele vechiului Imperiu bizantin : Peninsula Balcanică, Asia Mică și nordul Africii, spații ce ridicau atunci suficiente probleme marilor puteri și îndeosebi popoarelor situate aici, dornice de afirmare independentă și autodeterminare națională. Schimbarea opticii față de Bizanț, această realitate extrem de complexă, și circumscrierea contribuției lui la făurirea civilizației balcanice venea așadar în întâmpinarea unor imperative politice de prim ordin care vizau în ultimă instanță anularea oricăror tendințe expansioniste în sud-estul Europei, ofereau argumente în favoarea caducității stăpânirii otomane într-o regiune cu atâtea probleme teritoriale. Iar dintr-o altă perspectivă, adâncirea și înțelegerea structurilor Imperiului bizantin, ca stat multinațional, a cauzelor decăderii lui, era implicit un avertisment dat altor imperii similare existente la sfârșitul secolului 19 și începutul celui următor. Aceste studii ofereau incontestabil o multitudine de idei și sugestii cu evidente prelungiri în contemporaneitate. Pe de altă parte, prin intermediul bizantinisticii se căuta o definire a culturilor balcanice, sublinierea originalității lor în sensul conturării proprii individualități, precum și rolul de intermediere între Orient și Occident, spațiu de interferență ce a dat naștere unor culturi specifice și sintetizatoare. Și fără îndoială – au mărturisit-o istoricii străini – civilizației românești îi revenea un important loc, ca moștenitoare și depozitară a tradiției bizantine.

Într-un asemenea cadru, dar și cu evidente predispoziții intelectuale, Orest Tafrali optează pentru noua școală franceză de bizantinologie, spre deosebire de congenarul său Vasile Pârvan, bunăoară, care își va îndrepta pașii spre Jena în vederea specializării în istoria și filologia clasică¹⁴. Alegeri și motive diferite, care vizau în fond același scop : înarmarea cu solide cunoștințe și ocuparea, apoi, a unor catedre universitare. În timp ce unul era predispus a îmbrățișa orizonturi largi, celălalt se îndrepta spre o strictă specializare ce urmărea, la sugestia lui Iorga, revitalizarea studiilor de istorie antică, prea mult dominate de enciclopedismul lui Tocilescu.

Contactul lui Tafrali cu mediul parizian avea loc tocmai în momentul când lumea științifică pierduse pe Alfred Rambaud, cel care prin lucrarea *Constantin al X-lea Porfirogenetul* (1870) deschisese etapa modernă a studiilor bizantine. În schimb se resimțea cu pregnanță noul impuls dat domeniului de Ch. Diehl, titularul primei catedre franceze de istoria Imperiului roman de răsărit și care, chiar în anul venirii lui Tafrali la Paris, își publicase *Studiile bizantine*, unde erau luate în discuție noile direcții de cercetare ce se impuneau materiei. Dacă

¹⁴ Al. Zub, *Vasile Pârvan, efigia cărturarului*, Iași, 1973, p. 28–42.

bizantinistica germană se dovedise prea mult legată de filologie și editarea izvoarelor, remarcându-se printr-un exces de erudiție, cea franceză deja își lărgise mult aria de investigații, deplasându-și atenția spre alte sfere : ea va aborda în egală măsură aspectele sociale, economice, religioase, ideologice, artistice, militare etc., oferind totodată noi instrumente de lucru și metode proprii de cercetare. În același timp, prin maniera de tratare a subiectelor, inițiată de Ch. Diehl, bizantinistica părea să cadă dintr-un cadru pur de erudiție pentru a coborâ la nivelul unei accesibilități mai puțin pretențioase.

Profitând de multitudinea sugestiilor venite dinspre acest areopag al culturii europene, dar și în limitele impuse de un original program de lucru, Tafrali își dedică activitatea studierii antichităților elene, prebizantine și bizantine, istoriei artei vechi etc., frecventând timp de șase ani cursurile Facultății de Litere, Școlii de Belle-Arte, Școlii Muzeului Luvru, Colegiului Franței, precum și cele două secții ale Școlii de Înalte Studii ¹⁵. La Collège de France va urmări vreme de trei ani cursul de numismatică greacă și romană predat de Ernest Babelon, conservator din 1892 la Departamentul de medalii al Bibliotecii Naționale, și cel al filologului René Cagnat, printre altele autorul unui admirabil tratat de epigrafie latină ¹⁶, curs referitor la arheologia și epigrafia romană. O activitate deosebit de rodnică a desfășurat Tafrali în cadrul secției de științe istorice și filologice de la Ecole Pratique des Hautes Etudes ¹⁷, unde activau la acea dată personalități precum G. Monod, G. Maspero, M. Bréal, L. Finot, L. Havet, A. Jacob, A. Lefranc, Fd. Lot, J. Psichari, M. Roques ș.a. Selectiv, istoricul român va audia prelegerile de paleografic și papirologic greacă ale lui Alfred Jacob, ce vizau îndeosebi studiul scrierilor cursive, a procedurilor și semnelor abreviative tehnice, lectura facsimilelor (conferință condusă de H. Lebègue). De asemenea, urmărește cursurile lui Daniel Serruys consacrate istoriei formelor tonice la prozatorii bizantini, analizând cu ajutorul metodei statistice complexitatea autorilor din sec. 4–6 ¹⁸. Participă totodată și la conferințele cruditului francez Bernard Haussoullier, cel care a condus primele săpături de la Delphi și unul din directorii „Revistei de filologie”, conferințe axate pe epigrafia și antichitățile grecești. Ele erau destinate îndeosebi candidaților la Școala franceză din Atena ce-și făceau stagiul de un an înainte de a se prezenta la examen. În cadrul aceleiași instituții de cultură, dar la secția de

¹⁵ O. Tafrali, *Memorii de titluri și publicațiuni*, p. 6.

¹⁶ R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, Paris, 1890 (ed. II, 1914); este și autorul cunoscutei lucrări *À travers le monde romain*, Paris, 1912.

¹⁷ La acea dată se aflau înscriși 23 studenți români, situându-se ca pondere pe locul patru, după germani, americani și englezi; cf. *Annuaire de l'Ecole pratique des Hautes Etudes 1910–1911*. Section des sciences historiques et philologiques, Paris, 1910.

¹⁸ *Ibidem*, p. 70–71.

științe religioase, istoricul român audiază timp de șase ani lecțiile de arheologie bizantină ale lui Gabriel Millet. Contactul cu acesta a fost deosebit de profitabil, ca și în cazul lui G. I. Brătianu sau I.D. Ștefănescu, plin de sugestii îndecosebi în ce privește creștinismul bizantin. De altfel, momentul marchează și începutul unor relații neîntrerupte între Tafrali și profesorul său. Millet recomandându-l elogios, în 1913, pe cel care urmărea ocuparea unei catedre la Universitatea din Iași și poseda la acea dată „une connaissance étendue d'archéologie byzantine, qu'il peut traiter avec compétence et perspicacité les questions qui touchent à l'architecture, à la peinture, aux miniatures”¹⁹.

Preocupat de ceramică și în vederea unei cât mai depline specializări, Tafrali se înscrie și la cursurile de arheologie clasică predate de Edmond Pottier atât la Școala de Belle Arte, cât și la cea de pe lângă Muzeul Luvru. Cu toate că la vremea aceea Școala de la Luvru nu se bucura încă de un renume, ea va contribui în mod hotărâtor la formarea de numeroși specialiști în direcția arheologiei orientale. Domeniul căpăta acum un substanțial impuls atât prin o mai sistematică cercetare a istoriei sumerienilor, caldeenilor, akkadienilor sau hitiților, cât și datorită marelui epigrafist René Dussaud, care din 1920 va întemeia alături de E. Pottier și G. Migeon revista de artă orientală și arheologie „Syria”. Iar rezultatul nu se lasă mult așteptat. Impresionat de activitatea acestei școli și de noile perspective oferite de arheologia orientală, Tafrali va publica în „Literatură și artă română” (1906–1907) un articol despre *Muzeul Luvru : antichități egiptene, caldeene și asiriene*, în care sunt prezentate excepționalele comori de cultură aflate în posesia acestei instituții, cu pertinente observații pe marginea semnificației dezvoltării unor noi domenii ale cercetării istorice.

Activitatea cea mai laborioasă și care a lăsat în mod evident amprenta asupra formației lui intelectuale a fost desfășurată în cadrul Sorbonci, unde va frecventa timp de șase ani cursurile de arheologie greacă clasică predate de Léon-Maxime Collignon și la care se specializase mai înainte Teohari Antonescu. Cel care a influențat și îndrumat însă preocupările istoricului român a fost Ch. Diehl, „patriarhul studiilor bizantine” – cum îl numea G.I. Brătianu²⁰ – și care a deschis o nouă epocă în sfera cercetărilor de bizantinologie, dominându-le vreme de aproape jumătate de secol. Tafrali urmează cursurile de severă metodă ale savantului francez referitoare la istoria și arheologia bizantină, într-un moment când acesta tocmai pregătea apariția primului tratat din lume despre arta imperiului²¹. Întâlnirea lui Tafrali cu Diehl a fost de bun augur pentru tânărul istoric. Prietenia statornică manifestată de profesorul

¹⁹ O. Tafrali, *Memorii de titluri și lucrări*, p. 15.

²⁰ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 301.

²¹ Ch. Diehl, *Manuel d'art byzantine*, Paris, 1910.

francez față de țara noastră, pe care a vizitat-o de mai multe ori, a contribuit substanțial la apropierea savantului nu numai de valorile noastre culturale, dar și de acei cărturari români cu preocupări asemănătoare, precum N. Iorga, G.I. Brătianu, I.D. Ștefănescu, N. Bănescu ș.a.²²

Recomandat de Ch. Diehl, Orest Tafrali va fi numit repetitor (lector) pentru limba română la *Ecole des langues orientales vivantes*, instalată definitiv din 1873 în vechea clădire de la *Ecole du génie maritime*, unde va funcționa timp de doi ani (1910–1911). Paralel a luat în custodie una din cele mai mari biblioteci de artă și arheologie din lume, creată de Charles Doucet și care prin donație a intrat în posesia Sorbonci²³. Dovedind o mare pricepere, istoricul român s-a ocupat de organizarea acesteia, alcătuiind totodată pentru uzul așezământului un *Repertoriu general de artă bizantină*, rămas acolo în manuscris. Un prim rezultat al acestui efort a fost studiul său intitulat *Les monuments roumains d'après les publications récents*²⁴, în care – asemeni „buletinului istoric” publicat de A.D. Xenopol în „Revue historique” – Tafrali oferea o imagine generală asupra artei românești, așa cum se oglindea ea în unele publicații de la noi. Rezumând diversele păreri despre monumentele din România, istoricul manifestă un acut spirit critic, formulând numeroase observații și îndreptări mai ales pe marginea studiilor lui Al. Tzigara-Samurcaș (*Arta în România*, București, 1909) și Popescu Cegăneanu (*Contribuțiuni la studiul artei naționale*, București, 1909), cărora li se reproșează îndeosebi chestiuni de metodă.

Preocupat de problema învățământului²⁵, de viitorul studiilor clasice în România și noile dezbatări asupra artei, Tafrali se arată receptiv la discuțiile similare din spațiul francez, traducând și publicând în „Noua revistă română”²⁶ un articol al lui Gabriel Honotaux despre criza învățământului, însoțind textul cu câteva reflecții destinate îndeosebi celor interesați în bunul mers al culturii intelectuale la noi²⁷. Militând pentru reintroducerea limbii elene în școală și în

²² D. Zamfirescu, *Accente și profiluri*, București, 1983, p. 107–135.

²³ Ilie Minea, *op. cit.*, p. 37.

²⁴ În „Revue archéologique”, II, 1910, p. 81–95, reprodus de O. Tafrali, *Mélanges d'archéologie et d'épigraphie byzantines*, Paris, 1913, p. 51–72. Asupra studiului s-a exprimat N. Iorga în „Neamul românesc” din 7 noiembrie 1910; vezi și O. Tafrali, *Răspuns d-lui N. Iorga*, în „Noua revistă română”, IX, 1910, nr. 4, p. 81–82.

²⁵ Între 1904–1905, Tafrali fusese profesor suplitor de limba latină la liceul Sf. Sava din București.

²⁶ O. Tafrali, *Studiile clasice și învățământul secundar*, în „Noua revistă română”, IX, 1911, nr. 20, p. 378–382.

²⁷ Articolul a generat polemica cu C.S. Hasnaș: vezi „Noua revistă română”, X, 1910, nr. 5, p. 72–75; nr. 10, p. 149–154; nr. 11, p. 173; nr. 15, p. 219–220; nr. 20, p. 290–293; nr. 21, p. 308–310.

general pentru revitalizarea studiilor clasice, Tafrali abordează și necesitatea învățării artei, care „departe de a fi un lux după cum sunt de părere habotnicii ce cred în evanghelia lui Spencer, e însăși viața superioară, curățită de micimi, de interes, de egoism ; e avântul spre ideal, care dă aripi creațiunii, îndeamnă la muncă, la perfecționare, și fără de care viața ar fi ca moartă” ; arta „tinde a se transforma astăzi într-o nouă religie : cultul frumosului”²⁸.

Calitățile dovedite i-au deschis istoricului român largi posibilități de manifestare în mediul științific francez, colaborând nu numai la mari reviste de specialitate, precum „Répertoire d'art et d'archéologie”²⁹, dar căpătând promisiuni ferme din partea profesorilor săi „de a ocupa într-o zi o catedră în învățământul superior francez”³⁰. Însă adevărata consacrare abia de acum va începe, prin contactul direct cu monumentele Greciei. Dacă o primă călătorie, de mai multe luni, îi oferă șansa de a vedea Eleusis, Corintul, Atena și Olimpia, studiind cu „mare atenție” mai ales săpăturile întreprinse în ultimile două localități³¹, impulsul hotărâtor a venit din partea lui Ch. Diehl, G. Millet și J. Doucet, care-i vor îndrepta atenția asupra Salonicului. Momentul nu era întâmplător, întrucât în 1911 se aflase de intenția dărâmării vechilor ziduri ale orașului. În acest context, Tafrali obține sprijinul generos al lui J. Doucet și I. Kalinderu, ca prin cercetări la fața locului să studieze aceste monumente, să le fotografieze și să scrie câteva studii, activități în care a fost ajutat de arhitectul G. Guilamila și fotografii Devismes. În paralel Tafrali consultă și o serie de manuscrise grecești aflate la Biblioteca Națională din Paris, ceea ce duce la depistarea unui număr mare de texte inedite, scrisori, discursuri, descrieri etc. Toate aceste activități facilitează formarea unei imagini de ansamblu asupra Salonicului în secolul 14.

De altfel, încă din 1909 Tafrali se arată preocupat de câteva aspecte particulare, precum datarea mozaicurilor și a bisericii Sfântul Dimitrie din Salonic³², pornind de la câteva inscripții publicate anterior de P.N. Papagiorgiu în „Byzantinische Zeitschrift”³³. Cu acest prilej istoricul român încearcă să dovedească, pe baza unui manuscris din secolul 12, că biserica nu a suferit decât un incendiu parțial în sec. 7, mai precis în vremea lui Heracliu, când focul a distrus doar lemnăria interioară și plafonul. Simultan apărea în revista

²⁸ O. Tafrali, *Iarăși studiile clasice și învățământul secundar*, în rev. cit., nr. 10, p. 153.

²⁹ La această revistă a colaborat permanent timp de trei ani : vezi corespondența cu A. Reinach, M. Aubert, E. de Stoop, J. Condamine în *Memoriu de titluri și publicațiuni*, p. 17–20.

³⁰ O. Tafrali, *Critica operelor arheologice și istorice*, Iași, 1921, p. 4.

³¹ Idem, *Memoriu de titluri și publicațiuni*, p. 6.

³² Idem, *Sur la date de l'Eglise et des mosaïques de Saint-Démétrius de Salonique*, în „Revue archéologique”, XIII, 1909, p. 83–101 (reprodus în *Mélanges d'archéologie et d'épigraphie byzantines*, p. 1–29).

³³ „Byzantinische Zeitschrift”, XVII, 1908, p. 321–381 (cu 23 pl.).

Institutului rus din Constantinopol un studiu semnat de Th.I. Uspenskij, *Câteva mozaicuri din Biserica Sf. Dimitrie din Salonic*³⁴, în care se ajungea la rezultate diferite în ce privește data incendiului și a reparațiilor, fapt ce va determina pe Tafrali să publice un nou articol intitulat *Sur les réparations faites au VII-e siècle à l'Eglise de Saint-Démétrius de Salonique*³⁵. El aduce aici un plus de argumente în favoarea opiniei sale, și anume că bazilica a fost zidită la începutul sec. 5 de prefectul Iliricului, Leontius, și nu în sec. 7, când a beneficiat de prima refacere³⁶. Punctul său de vedere, întemțiat pe o exigentă interpretare a izvoarelor istorice, a fost imediat admis de Ch. Diehl în *Manuel d'art byzantin* (Paris, 1910, p. 191), care va face totodată și o comunicare la „Académie des inscriptions et Belles-Lettres” din Paris³⁷.

Cercetând la fața locului vechile ziduri bizantine din Salonic, descifrând inscripții și adunând toate informațiile epigrafice și arheologice, Tafrali își crează astfel baza necesară unei întreprinderi de mare valoare și utilitate, concretizată într-un volum despre *Topografia Saloncului*³⁸. Este de remarcat însă faptul că deși orașul se bucura de mare însemnătate, el nu reținuse în mod deosebit atenția cercetătorilor. În afara abatelui Belley (*Observations sur l'histoire de la ville de Thessalonique*, în „Mémoires de l'Académie des Belles-Lettres”, XXXVIII, 1777), numai bizantinologul german Thoma Tafel se ocupase de istoria și topografia orașului în două lucrări : *Historia Thessalonicae* (Tübingen, 1835) și *De Thessalonica e jusque agro* (Berlin, 1839) ; în rest existau doar câteva studii datorate lui M. Dimitsas, P.N. Papagiorgiu, A. Adamantiu³⁹ sau S. Lambros⁴⁰. Investigând amănunțit vechile ziduri ridicate de un general al lui Theodosiu cel Mare, Orest Tafrali a oferit nu numai un studiu aprofundat asupra topografiei antice și bizantine a cetății, dar s-a putut fixa poziția anumitor edificii, precum agora, hipodromul, portul ș.a. În același timp, istoricul a identificat vechile bazilici ale căror nume nu se mai cunoșteau întrucât fuseseră transformate în geamii, stabilind totodată, atunci când

³⁴ *Izvestija russkago archeologiceskago instituta v Konstantinopolje*, XIV, 1909, p. 1–61.

³⁵ În „Revue archéologique”, 1909, p. 381–386 (reprodus în *Mélanges ...* p. 30–39).

³⁶ Vezi și J. Laurent, *Sur la date des églises de Saint-Démétrius et de Sainte Sophie à Salonique*, în „Byzantinische Zeitschrift”, IV, 1895, care susținea că biserica a fost complet distrusă de foc spre mijlocul sec. 7 și, în consecință, monumentul actual ar data din acest veac.

³⁷ Ch. Diehl, *Les mosaïques de Saint-Démétrius de Salonique*, în *Mémoires publiés par l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, XVIII, 1910, p. 225–247.

³⁸ O. Tafrali, *Topographie de Thessalonique*, Paris, 1913, XII + 220 p.

³⁹ Abia în 1914 Adamantiu va oferi o lucrare mai cuprinzătoare : *Ἡ βυζαντινὴ θεσσαλονίκη*, Athena, 1914.

⁴⁰ Spiridon Lambros va face o elogioasă prezentare a lucrărilor lui Tafrali despre Salonic în *Νεὸς Ἑλληνομνημον*, X, fasc., 1913, p. 361–363, reprodusă în O. Tafrali, *Critica operelor arheologice și istorice*, p. 89–91.

mărturiile erau sigure, data ridicării lor. Așadar, Tafrali studiază atât topografia, cât și monumentele orașului, foarte valoroase fiind cele 68 de ilustrații ale principalelor obiective, în parte dispărute încă din timpul războiului italo-turc (1911–1912). Importanța lucrării constă în aceea că, din Peninsula Balcanică, Salonicul devine al doilea oraș care posedă o asemenea topografie, numai Atena beneficiind până atunci de un plan arheologic, în vreme ce pentru Constantinopol, bunăoară, nu se învrednicise încă nimeni ⁴¹.

Cu un asemenea orizont asupra celei de-a „doua capitale a Bizanțului” (după expresia lui Ch. Diehl), interesul lui Tafrali se îndreaptă acum spre evenimentele secolului 14, când Salonicul devine teatrul unor lupte religioase și mișcări sociale, iar pentru prima dată în lumea bizantină s-a constituit o guvernare municipală democratică și independentă. Studiarea acestor fapte putea deschide domeniului noi perspective, constituind un important capitol al istoriei Imperiului roman de răsărit în perioada de declin. Utilizând cu mare folos informațiile dobândite în elaborarea *Topografiei* și a scrierilor inedite aflate la Biblioteca Națională din Paris și la Liceul grec din Salonic (Grigore Palamas, Isidor din Salonic, Nicolas Cabasilas, Dimitrie Kidonis, Ioan Cantacuzino, Manuel Malaxos, Nikephor Xantopulos, Ioan Staurakios ș.a.), Orest Tafrali va publica *Thessalonique au quatorzième siècle* ⁴², prima lucrare în care se analizează organizarea municipală, viața religioasă, socială și politică a acestui oraș. Căutând să stabilească locul Salonicului în istoria Bizanțului, ca centru al renașterii grecești și factor descentralizator sub forma democrației, cărturarul român ia în discuție structura etnică a locuitorilor – într-o vreme în care orașul era obiectul discordiei între greci și bulgari –, analizează administrația imperială, municipală și ecleziastică, starea socială și economică, mișcarea științifică, literară și artistică, cultul sfinților, armata, justiția etc.; acordă o atenție specială evenimentelor politice și îndeosebi mișcării zeloților (1342–1349) îndreptată contra aristocrației din Salonic și a nesychaștilor, „crise révolutionnaire redoutable née de l'âpreté des haines sociales, pittoresque et presque unique exemple de la vie communale dans l'empire byzantin” ⁴³, care a dus la instaurarea unui regim popular favorabil lui Ioan Paleologul al V-lea ⁴⁴.

Lucrarea s-a bucurat de o foarte bună primire în lumea științifică, fiind premiată de „Académie des Inscriptions et Belles-Lettres” și „Association pour l'encouragement des études grecques” din Paris ⁴⁵. În raportul citit la 9 mai

⁴¹ Vezi și Louis Bréhier, în „Journal des Savants”, mai 1913, no. 3, p. 232.

⁴² Cu o prefață de Ch. Diehl, Paris, 1913, XXVI + 312.

⁴³ Ch. Diehl, *Preface*, la O. Tafrali, *Thessalonique au quatorzième siècle*, p. A.

⁴⁴ Vezi și Gh. Brătianu, *Privileges et franchises municipales dans l'empire byzantin*, Paris-Bucurest, 1936, p. 117–120.

⁴⁵ Cf. *Scrieri noi despre Salonic*, în „Noua revistă română”, XIV, 1913, nr. 4, p. 49.

1913 în cadrul Societății studiilor grecești, A. Puech aprecia la superlativ scrierea lui Tafrali, subliniind faptul că prin aceasta s-a ajuns la deplina înțelegere a „unui capitol până mai ieri necunoscut”⁴⁶. De altfel, clogiile au fost numeroase, Louis Bréhier incluzând lucrarea printre cele mai importante apariții din anii 1913–1914 : „Tafrali – arăta profesorul de la Universitatea din Clermont-Ferrand – a scris o carte cu desăvârșire nouă, care aruncă o lumină neașteptată asupra vitalității societății elene în ajunul cuceririi turcești, precum și asupra simptomelor răului social care trebuia să-i paralizeze apărarea”⁴⁷. Aprecieri asemănătoare au mai apărut sub semnătura unor prestigioși savanți, precum J.B. Buri (în „English Historical Review, XXIX, 1914, no. CXIII, p. 128), H. Stocks (în „Zeitschrift für Kirchengeschichte“, 1913, p. 622), E. Gerland (în „Berliner Philologische Wochenschrift“, no. 16 din 17 aprilie 1915, p. 500–502), S. Salaville (în „Echos d'Orient“, mai-iunie, 1913, p. 214–255) ș.a., pentru ca „The Homiletic Review” din New-York să compare lucrările lui Tafrali cu ceea ce a făcut Fustel de Coulanges prin *La cité antique* : „Dr. Tafrali has brough to the study of this city, as it was in the critical fourteenth century, a vast amount of learning, patience, and critical acumen” (no. 6, iunie, 1913, p. 516). Ch. Diehl sublinia în „Revue des études grecques” (XXVII, 1914, p. 222–223) că „il faut lui savoir gré d'avoir entrepris avec un zèle, une conscience, une application infatigables, une étude originale et neuve, où quiconque s'intéresse aux études de Byzance trouvera à apprendre infiniment”⁴⁸. Valoarea celor două lucrări a fost recunoscută și prin decernarea lui Tafrali a unei medalii de argint, opera marelui gravor Chaplain, din partea Asociației franceze pentru încurajarea studiilor grecești și bizantine⁴⁹, asociație reprezentată prin personalități de marcă, precum A. Fallières (fost președinte al Franței), Estournelles de Constant, Bonnat, Fougères (directorul Școlii franceze din Atena), G. Karo (directorul Școlii germane din Atena), Th. Homolle, M. Collignon, G. Maspero ș.a.

Cele două lucrări veneau de fapt în întâmpinarea unui alt deziderat, de mai mare anvergură, dar care viza în fond o monografie a Salonicului. Apărută mai târziu, în 1919, *Thessalonique des origines au XIV-e siècle* lărgeste mult aria de investigații prin tratarea unor aspecte noi ori necunoscute, precum modul de administrare a provinciilor grecești aflate sub stăpânirea romană sau importanța

⁴⁶ *Ibidem*. Vezi și *Critica operelor arheologice și istorice*, p. 61–62.

⁴⁷ Cf. „Noua revistă română”, XIV, 1913, nr. 7, p. 111 : Bréhier va analiza cele două lucrări despre Salonic și în *Larousse mensuel illustré*, VII, 1913, nr. 78, p. 811–813, reproducând din volumele respective numeroase ilustrații.

⁴⁸ Vezi și O. Tafrali, *Critica operelor arheologice și istorice*.

⁴⁹ Cf. M. Dobrescu, *O medalie oferită unui învățat român*, în „Ilustrațiunea națională”, II, 1914, febr., p. 16.

oraşului în răspândirea creştinismului. Publicată la Ernest Leroux, editura Academiei Franceze unde rareori pătrundeau străinii⁵⁰, cartea reprezintă încununarea a 12 ani de cercetări începute încă din 1906, când Tafrali era „departe de a gândi că Salonicul va căpăta un loc de primă importanţă în istoria contemporană”⁵¹. Beneficiind de ajutorul şi sugestiile lui Louis Bréhier şi Maurice Dupont, istoricul român oferă o lucrare aproape unică prin rigoarea cercetării şi interpretării izvoarelor antice. Pornind de la fondarea oraşului, atribuită diadohului Casandru în 316–315 a. Ch., Tafrali subliniază importanţa acestuia atât prin poziţia geografică, cât şi prin fortificaţiile ridicate de-a lungul timpului. Faptul că încă din epoca macedoneană Salonicul poseda un şantier naval iar portul era capabil să adăpostească o mare flotă de război va conferi un loc privilegiat aşezării, mai ales în timpul stăpânirii romane. Autorul reconstituie cu minuţiozitate viaţa internă, recurgând la interpretarea numeroaselor inscripţii descoperite în perimetrul oraşului ; de asemenea trece în revistă frământările religioase în vremea Imperiului bizantin şi subliniază importanţa Edictului din Salonic (28 februarie 380), prin care Teodosie I interzicea arianismul iar ortodoxia devenea religie oficială de stat. Ca şi în cazul primelor două lucrări, *Thessalonique des origines au XIV-e siècle* s-a bucurat de o foarte bună primire în lumea ştiinţifică, fiind şi ea premiată de „Académie des Inscriptions et Belles-Lettres” din Paris în cadrul şedinţei din 11 iunie 1921.

Cu o asemenea deschidere asupra istoriei şi civilizaţiei bizantine, Tafrali îşi însuşise de fapt temeiurile necesare înţelegerii depline a locului românilor în istoria sud-estului Europei şi a rolului jucat de acest spaţiu în evul mediu. Numit încă din 1913 profesor titular la catedra de arheologie şi antichităţi a Facultăţii de litere din Iaşi⁵², loc unde se găseau pe atunci personalităţi de frunte ale culturii noastre (Al. Philippide, Tr. Bratu, Ilie Bărbulescu, G. Pascu, I. Petrovici, D. Gusti, I. Ursu, A.D. Xenopol ş.a.), Orest Tafrali a desfăşurat o activitate deosebit de rodnică nu numai în direcţia formării unor cadre bine pregătite, dar şi prin elaborarea de lucrări temeinice şi iniţiative de mare interes.

Înfiinţată abia din 1894, această catedră se aflase multă vreme sub conducerea lui Teoharie Antonescu, fost discipol al lui Odobescu şi care practicase mai puţin investigaţiile de teren. Spre deosebire de predecesorul său, Tafrali a colindat aproape întreaga Românie, alcătuind o bogată colecţie arheologică şi dând dovadă de stăpânirea unor bune metode de investigaţie

⁵⁰ Aici îşi tipărise A. D. Xenopol celebra sinteză *La théorie de l'histoire*, Paris, 1908, a cărei apariţie a fost sărbătorită de studenţii români aflaţi la Paris (30 nov.) : Tafrali s-a aflat printre organizatorii care au luat cuvântul (cf. „Evenimentul”, 1908, nr. 249 (9 dec.), p. 1–2.

⁵¹ O. Tafrali, *Thessalonique des origines au XIV-e siècle*, Paris, 1919, p. I.

⁵² Arh. St. Bucureşti, *Ministerul Instrucţiunii*, 2715/1913, f. 187–191 ; Arh. St. Iaşi, *Universitatea „Al. I. Cuza” – Rectorat*, 1/1913, f. 397.

științifică. De altfel, încă de la primul curs universitar ținut la 26 noiembrie 1913 și intitulat *Evoluția arheologiei și rezultatele explorărilor arheologice*⁵³, istoricul sugera intenția unui plan de lucru vast, îndreptat spre realizarea simbiozei între artă și arheologie, a valorificării critice a monumentelor și inscripțiilor care „sunt martorii cei mai autentici ai evoluției civilizației noastre”⁵⁴. Prelegerile ținute între 1913–1937, în mare parte publicate, vizau îndeosebi antichitățile greco-romane, izvoarele grecilor și romanilor, arhitectura egipteană, ceramica greacă, istoria picturii și sculpturii, viața privată în antichitate, mitologia greacă, arhitectura bizantină și națională etc. Deosebit de rodnică a fost activitatea desfășurată în cadrul seminariilor, ce se țineau începând cu 1916 la Muzeul de Antichități întemeiat din inițiativa și prin eforturile lui. Bunăoară, numai în anul școlar 1926–1927 „s-au ținut cu studenții peste 40 conferințe privitoare la influențele artelor orientate asupra artei grecești, asupra elementelor florale, geometrice, animale în compoziția capitulurilor; asupra influenței artei grecești asupra artei romane și supraviețuirea ei în arta bizantină și a Renașterii etc.”⁵⁵. Scopul mărturisit al acestor lucrări era de a „completa cunoștințele studenților noștri, de a le arăta metodele și a le dezvolta gustul cercetărilor proprii”⁵⁶. Pe lângă acestea se mai făceau cursuri practice pe teren, vizitându-se vechile biserici și monumente arheologice, din țară și străinătate⁵⁷.

Paralel cu activitatea universitară, Orest Tafrali s-a manifestat deosebit de fecund pe tărâmul cercetării propriu-zise. Prin publicarea în 1914 a lucrării *Bizanțul și influențele lui asupra țării noastre*, istoricul atrăgea atenția asupra însemnătății spațiului românesc în păstrarea și continuarea civilizației bizantine în domeniul spiritualității și al artei. În acest sens, el va publica în anul următor *Iconografia imnului acatist*, ce studia pentru întâia dată evoluția ilustrației acestui însemnat imn bisericesc. Operă de erudiție, prin care rezolvă controversata lui origine, lucrarea a fost apreciată de L. Bréhier în „Journal des savants” (1919) iar Ch. Diehl o va cita în manualul său de artă bizantină ca unica abordare în această direcție⁵⁸. Totodată, scrierea indica și viitoarele lui preocupări științifice. Era și firesc ca un atât de bun cunoscător al artei bizantine să încerce a stabili legăturile acesteia cu arta românească medievală. Iar prilejul

⁵³ În „Viața românească”, VIII, 1913, nr. 11–12, p. 265–274.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 274.

⁵⁵ Arh. St. Iași, *Fond. cit.*, 7/1927, f. 7.

⁵⁶ Arh. St. Iași, *Fac. de litere – corespondența*, 4/1921, f. 43–44.

⁵⁷ În vara anului 1921, Tafrali a organizat o excursie științifică la Constantinopol, Atena, Eleusis, Olimpia și Delos (*Ibidem*, f. 41–42).

⁵⁸ Tema va constitui mai târziu subiectul comunicării lui G. Millet la al IV-lea Congres internațional de bizantinologie (Sofia, 1934).

s-a ivit chiar în acel an, când lucrările de restaurare efectuate la Biserica Domnească de la Curtea de Argeș, sub conducerea arhitectului Gr. Cerkez, au dat la iveală cea mai veche pictură a lăcașului, „o comoară de artă indigenă”⁵⁹.

Interesat de acele „admirabile fresce bizantine”, care prin „stilul și arta compozițiunii lor fac parte din perioada ultimii renașteri bizantine”, datată îndeobște de Ch. Diehl și G. Millet la începutul secolului 14, Tafrali supune unei minuțioase analize iconografia din altar, descoperind în proscomidie o inscripție din veacul 13⁶⁰. Descifrând-o, „noiembrie 12 (?) al anului 1262”, el consideră că se poate așadar preciza data sfârșirii acestui lăcaș, a cărui înălțare era pusă de P. Antonescu, prin analogii cu biserica Killise-Djami din Constantinopol, tocmai în secolul 10 sau 11. Dovedindu-se un bun cunoscător al evenimentelor din sud-estul Europei în această epocă, Tafrali consideră că biserica a fost ridicată după invazia tătarilor din 1241, confirmat și de inscripția mai sus amintită. Studiul menționat, precum și o comunicare făcută în scris Academiei, au stârnit o violentă reacție din partea acelor care se încadrau, după expresia lui Tafrali, în „nenorocita școală de admirație mutuală și exploatare științifică”⁶¹ și care au scris rapoarte oficiale contra istoricului ieșean încă înainte de a publica ceva, interzicându-se primirea sa în vreun monument etc.⁶². Furtuna declanșată a dat chiar naștere unei ședințe penibile la Academie (18 septembrie 1915), în cadrul căreia Barbu Ștefănescu-Delavrancea a luat apărarea arheologului⁶³. Dincolo de polemica stârnită prin studiul lui Tafrali în legătură cu datarea monumentului, opinie pe care o va susține și în articolul *Les fresques de Saint-Nicolas de Curtea de Argeș*⁶⁴, meritul său constă în aceea că integrează civilizația noastră medievală într-un cadru mai larg, stabilind totodată căile și gradul de penetrație a diferitelor elemente de artă bizantină în țara noastră, însușite selectiv, pentru ca pe fondul vechii tradiții să dea naștere unei culturi originale⁶⁵. Aspectul va fi pus mai mult în evidență abia în 1931

⁵⁹ D. Onciul, I. Bogdan, N. Iorga, *Raport înaintat Academiei Române cu privire la Biserica Domnească de la Curtea de Argeș (9 octombrie 1915)*, în *BCMI*, VIII, 1915, fasc. 31, p. 142.

⁶⁰ O. Tafrali, *Biserica Domnească. Datele clădirii și decorării sale picturale*, în *RIAF*, XVI, 1915 (extras).

⁶¹ Idem, *Critica operelor arheologice și istorice*, p. 5.

⁶² Vezi Arh. St. Iași, *Universitatea „Al. I. Cuza” – Rectorat*, 2/1924, f. 295–296.

⁶³ O. Tafrali, *Critica operelor arheologice și istorice*, p. 6; vezi și D. Onciul, *În chestiunea Bisericii Domnești de la Curtea de Argeș*, în *BCMI*, IX, 1916, fasc. 34, p. 19–70.

⁶⁴ În *Monuments et mémoires publiés par l'Académie des inscriptions et Belles-Lettres*, XXIII, 1919. Vezi și reacția lui Iorga în ședința Academiei Române din 12 noiembrie 1920, în *AAR. Dezbateri*, s. II, t. XLI, 1920–1921, p. 18–19, precum și N. Iorga, *Fouilles de la commission des monuments historiques de Roumanie*, în „Bulletin de l'Académie des inscriptions et Belles-Lettres”, 1925, jan. – fév., p. 52–59.

⁶⁵ Vezi și O. Tafrali, *Curs de arhitectură bizantină și națională*, Iași, 1928.

când Tafrali va tipări la Paris două volume referitoare la *Monumentele bizantine de la Curtea de Argeș*⁶⁶. După un comentariu asupra teoriilor formulate de diverși istorici și arheologi români asupra construcțiilor religioase din vechea capitală a Țării Românești⁶⁷, autorul dezvoltă un pertinent studiu comparativ între bisericile de la Curtea de Argeș și cele din Bulgaria și Bizanț (sec. 12–13), susținând că nu se poate vorbi de o influență a arhitecturii sârbești caracteristică doar pentru secolul 14, ci una bulgaro-bizantină. De asemenea, el demonstrează că picturile, atât prin portetistică, vestimentație și ornamente, cât și prin subiecte, sunt de inspirație italo-bizantine. Chiar dacă rezultatele la care a ajuns autorul nu pot fi acceptate în întregime, meritul lucrării constă în faptul că oferă o viziune unitară și uneori chiar convingătoare asupra fenomenelor politice, confesionale și artistice sud-est europene din veacurile 13–14⁶⁸. În orice caz, „le grand ouvrage de M. Tafrali – remarca foarte bine un recenzent – se met d’emblée au rang des travaux fondamentaux sur notre histoire primitive et, par ses suggestions, par ses hypothèses si séduisantes ouvre un vaste champs des recherches pour l’avenir”⁶⁹.

Cu toate că încă de la apariție s-au exprimat unele rezerve asupra acestei lucrări⁷⁰, ea rămâne totuși cea mai temeinică contribuție referitoare la legăturile dintre arta religioasă românească și cea bizantină. De altfel, problema influenței artistice a fost un subiect de predilecție pentru istoricul ieșean, aprofundându-l în numeroase studii de certă și recunoscută valoare: *Le trésor byzantin et roumain du monastère de Poutna*⁷¹, în care sistematizează colecția din punct de vedere științific și dă informații detaliate asupra obiectelor⁷²; *La monastère de Sucevița*⁷³, *Le trésor de monastère de Sucevița*⁷⁴ și *Portretele lui Ieremia Movilă, al lui Alexandru cel Bun și ale familiilor lor de la Sucevița*; *Biserica Golia*; *Monastirea Voroneț*; *Biserica mănăstirii Humorul*; *Asediul*

⁶⁶ Idem, *Monuments byzantins de Curtea de Argeș*, 2 vol., Paris, 1931.

⁶⁷ Între timp apăruse și rezultatul oficial al descoperirilor. în *BCMI*, X–XVI, 1917–1923: *Curtea Domnească din Argeș*, București, 1923, 252 p.

⁶⁸ Mai recent, vezi concluziile lui Daniel Barbu, *Pictura murală din Țara Românească în secolul al XIV-lea*, București, 1986.

⁶⁹ C. Andreescu, în „Arhiva”, XL, 1933, nr. 3–4, p. 160.

⁷⁰ Cele făcute de G. Balș în „Byzantion”, VII, 1932, p. 600 sunt mult prea exagerate (vezi și Em. Condurachi în „Arta și arheologia”, 7–8, 1931–1932, p. 60–63).

⁷¹ Apărută la Paris, Paul Geuthner, 1925, 2 vol. În legătură cu acest subiect a mai publicat și alte texte, adunate apoi în vol. *Îndrumări culturale. Artă, istorie, chestiuni sociale*, București, 1930.

⁷² Lucrarea s-a bucurat de elogioase aprecieri în „Times Literary Supplement” (8 iulie 1926), „Le Figaro” (16 nov. 1925), „Le journal de Savants” (mai 1926) ș.a.

⁷³ Apărută la Iași, Viața românească, 1929, 103 p., cu dublă versiune în franceză și germană.

⁷⁴ În „Arta și arheologia”, 7–8, 1931–1932, p. 1–8; reprezintă articolul publicat în volumul omagial dedicat lui Ch. Diehl, care nu era însă însoțit de textele slavone.

*Constantinopolului în frescele Bucovinei*⁷⁵, scenă pe care o crede unică în arta bizantină și care reprezintă împresurarea cetății de către arabi în secolul 15, iar nu cucerirea ei de turci, cum crezuse Iorga ; *Frescele bisericilor din Bucovina*⁷⁶ ; *Sculptura în lemn românească* (1936), în care formulează câteva considerații asupra evoluției și a influenței bizantine pe care o suferă sculptura în lemn ș.a.

Sunt doar câteva reperi în activitatea lui Orest Tafrali ce oferă suficiente argumente pentru readucerea în actualitate a unei opere ce prezintă destule aspecte viabile și care constituie, în unele direcții, inițiative de pionerat. Și nu întâmplător prezența sa a fost deseori solicitată în străinătate, susținând numeroase conferințe despre influența artei bizantine în România⁷⁷. De altfel, sfera largă de preocupări și temeinicia cu care aborda subiecte de o complexitate recunoscută au făcut ca în anii 1933–1934 să fie prezent cu un ciclu de 14 lecții la „Ecole des Hautes Etudes” din Paris (secția de științe religioase⁷⁸ despre *Apărarea ortodoxismului împotriva propagandei calvine*⁷⁹, suplinind în același timp și pe Mario Rocques, cu un curs asupra civilizației române⁸⁰.

OREST TAFRALI ET LES ÉTUDES DE BYZANTINOLOGIE

R é s u m é

L'auteur présente le personnage et de l'historien et de l'homme de culture Orest Tafrali dans la perspective de ses préoccupations de byzantinologie, un domaine où l'information existante à présent ne peut être considérée comme exhaustive.

La nouvelle direction scientifique et méthodologique du début du XX-e siècle concernant la réévaluation des recherches de byzantinologie et leur élargissement, a trouvé en Orest Tafrali un chercheur infatigable des sources et un rigoureux homme de science qui a su les analyser et les valorifier.

⁷⁵ „Viitorul”, XVI, 1923, nr. 4717 (27 nov.). Studiul a fost publicat și în *Mélanges offerts à M. Gustave Schlumberger*, Paris, 1924, partea II, p. 456–461.

⁷⁶ În „Viitorul”. XVII, 1924, nr. 4802 (11 mart.), cu o versiune franceză apărută la Paris în același an.

⁷⁷ Ca o recunoaștere a autorității sale, Tafrali a fost solicitat să colaboreze la colecția inițiată de A.B. Duff, G. Galy și L. Fabure, *Diplomates et hommes d'Etats*, cu un studiu apărut în 1937 despre *Nicephore Phocas*.

⁷⁸ Arh. St. Iași, *Universitatea „Al. I. Cuza” – Rectorat*, 1/1934, f. 247.

⁷⁹ Rezumate au apărut în „Religio” din 1935 : *Chiesa ortodoxa e riforma nei secoli XVI e XVII*, Roma.

⁸⁰ Cf. Arh. St. Iași, *Fond cit.*, 18/1935, f. 125.